

патріотичні або „протопатріотичні” [7] відчуття – свідчення важливої віхи становлення української нації.

Отже, народна свідомість найшла відображення у семантичному просторі пісенної епіки, в якій висвітлюється доба Хмельниччини. По-перше, це розподіл світу на полярні категорії „своїх” та „чужих”. В умовах жорстокого військового та ідейного протистояння, перші є носіями найкращих людських якостей, в той час як категорія „чужих” містить протилежні характеристики, хоча і вирізняє деякі відмінності у ставленні до представників різних етносів та культур. По-друге, наявність взаємозв'язку між історичними постатями народних ватажків та їхньою „міфологічною проекцією”. У випадках з гетьманом Богданом та Богуном на міфологізацію їхніх постатей впливає навіть народне осмислення імен та прізвищ цих видатних діячів. Значну роль у своєрідному народному „пантеоні” Хмельниччини відіграють образи мучеників, зокрема до них належать постаті Д. Нечая, М. Кривоноса, С. Морозенка. Їхня люта смерть повинна слугувати символом мучеництва заради православної віри та свободи, заснованої на ідеалах народної „правди-справедливості”.

Результати роботи мають практичну цінність для подальших досліджень культурологічного напрямку на рівні виявлення ментальних засад українського суспільства та створення автентичної „картини світу” відповідної історичної епохи.

1. Гомін Л. (Королевич Л.Д.) *Визвольна війна 1648–1654 рр. у народній творчості*. – К.: Радянська школа, 1960.
2. Кирдан Б. П. *Украинские народные думы*. – М.: Наука, 1962; Кирдан Б.П. *Украинский народный эпос*. – М.: Наука, 1965.
3. Когут З. *Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830*. – К.: Основа, 1996.
4. Корнев А.Ю. *Образи народних ватажків доби Хмельниччини в народній пісенній епіці // Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр.* – К.: ІМФЕ, 2002. – В. 215; Корнев А.Ю. *Образи Данила Нечая та Максима Кривоноса в українській пісенній епіці // Культура і сучасність: Альманах*. – К.: ДАКККіМ, 2003. – № 2; Корнев А.Ю. *Постаті Івана Богуна та Морозенка (Станіслава Мрозовицького) в семантичному просторі української пісенної епіки // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство*. – 2004. – № 2; Корнев А.Ю. *Народні ватажки доби Хмельниччини в українській пісенній епіці: семіотичний аспект // Традиція і культура: Матеріали міжнародної наукової конференції (16-17 грудня 2005)*. – К.: Асоціація „Новий Акрополь”. – Частина 2.
5. Крип'якевич І. *Богдан Хмельницький*. – Львів: Світ, 1990.
6. Мишанич С.В. *Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум // Народна творчість та етнографія*. – 1989. – № 5.
7. Мірошніченко П.Я. Т. Г. Шевченко і селянська правда. – К.: НМК ВО, 1992.
8. *Путевые записки Павла Халебского (Алепского) // Чтоб вовек едины были*. – М.: Молодая гвардия, 1987.
9. Сас П.М. *Політична культура запорізького козацтва (кін. XVI – поч. XVII ст.): Автореферат на зд. наук. ступ. доктора іст. наук*. – К., 1998.
10. *Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: Нариси з історії ментальності та національної свідомості*. – К.: Інститут іст. України НАН України, 2001.

С.Г. Ганницький

ВИДАННЯ „КОБЗАРЯ” Т.Г. ШЕВЧЕНКА КОШТОМ ПЛАТОНА СИМИРЕНКА: МАЛОВІДОМІ АСПЕКТИ

Родина Симиренків посідає особливе місце в історії України. Її представники зробили вагомий внесок не тільки у розвиток вітчизняного підприємництва, а й справили помітний вплив на громадське та духовне життя українського суспільства.

Одним із національно свідомих членів родини Симиренків був старший син засновника торгового дому „Яхненків і Симиренка” Федора Степановича Симиренка – Платон. Він за своє 43-річне життя зумів стати висококласним фахівцем цукрової галузі і талановитим конструктором, побудувавши потужну мережу промислових підприємств. Маючи значні прибутки від підприємницької діяльності, він всіляко підтримував український національний рух, в тому числі й фінансово. Приклад цього – сприяння виданню першого шевченківського „Кобзаря”.

Окремі фрагменти обраної нами для вивчення теми знайшли відображення в історіографії [1-9]. Разом з тим перспективним залишається вивчення участі Симиренків у національно-культурному відродженні українців у другій половині XIX ст., що і є метою цієї статті. Об'єкт вивчення – внесок родини Симиренків у національно-культурне життя українців другої половини XIX ст., предмет – їхня фінансова підтримка діячів українського відродження.

1859 рік був знаменним для української інтелігенції, бо відбулося повернення на Батьківщину, як зазначав Борис Олійник, „духовного батька нації, фігури, якій, по суті, немає аналогів у світовій історії – і не тому, що він українець, а тому, що про це говорять світоці світового рівня – Тараса Григоровича Шевченка” [11, 31]. Шевченко відвідав багато місць в Україні, передусім рідну йому Черкащину.

Перебування поета у краї викликало великий інтерес серед земляків, особливо в тих колах, з якими у нього були ще давні знайомства і дружні зв'язки. Серед таких можна виділити А. Козачковського та М. Максимовича [1, 459; 12, 157]. „У кінці червня 1859 року Шевченко переплив на правий берег Дніпра, щоб їхати до рідної Кирилівки, – пише Павло Зайцев, – по дорозі заїхав до Городища, щоб оглянути велику цукроварню колишніх кріпаків Яхненків і Симиренків і познайомитися з їх власниками” [12, 287-290]. Як зазначав М. Чалий, „в то время дела фирмы Яхненка и Симиренка находились в самом цветущем состоянии...” [1, 459].

Перший раз Т. Шевченко пробув у Городищі лише один день, зробив, так би мовити, побіжні оглядини. Другий приїзд був більш тривалим. Управитель заводу О.І. Хропаль влаштував поета в своєму помешканні з необхідними зручностями [2, 75-79]. Платон Симиренко запросив поета на обід. Опісля відбулося ознайомлення з заводськими приміщеннями та промисловим містечком, збудованим спеціально для робітників [14, 6-7]. За свідченням М. Чалого, поет, глянувши на Кіндрата Яхненка, розчулено вимовив: „Батьку! Що ты тут наробыв! и на глазах его показались слезы” [1, 461]. На думку М. Чалого, Тарас Шевченко приїхав до Млієва (міста-Сонця, як ще його називали) за порадою М. Максимовича, який був добре знайомий з Платоном Симиренком та з його

найближчим помічником Олексієм Івановичем Хропалем. Поет хотів на власні очі побачити оце диво, познайомитися з Платоном Смиренком, який, за словами М. Максимовича, „був інтелектуальним мозком фірми, її керівником і натхненником” [8, 126].

Під час відвідин відбулася подія, що навічно поєднала дві визначні постаті і яка мала велике культурне й політичне значення в історії України. Росії та й усієї слов'янщини – вихід у 1860 році „Кобзаря”, останнього прижиттєвого.

Перебуваючи у Городищі, Т. Шевченко журився, що дуже важко надрукувати нову збірку його творів. По-перше, через цензурні перепони в особі головного управління у справах друку і, по-друге, через нестачу коштів [4, 2]; мовляв „звертався до москалів, та вони не теє”. Платон Смиренко одразу ж пообіцяв дати необхідну суму. Чекав лише остаточного рішення Тараса Шевченка. Незабаром воно прийшло – одне до Хропала, друге безпосередньо до П.Ф. Смиренка. Обидва листи позначені датою 26 листопада 1859 року: „...сегодня получил я мои сочинения из Цензурного комитета, сильно пострадавшие от долговременной пытки. Пострадавшие так, что издатель соглашается их напечатать на условии, но я не могу и не должен соглашаться. Ваше благородное предложение приму я теперь, как благоденствие с глубочайшей благодарностью. Издание будет стоить 1100 рублей. Если вы согласитесь получить ваши деньги экземплярами книги, для меня это будет легче. Если деньгами, то я не обещаю вам уплатить ближе к году с десятым процентом. Делайте как вам Бог на мысль положит. Книга выйдет на типографии к Новому году. ... примите мое глубокое почтение. Ваш покорный слуга Т. Шевченко” [9, 425-426]. Фінансова підтримка Смиренка дозволила відмовитися Шевченкові від кабальних умов, запропонованих йому петербурзьким книговидавцем Д. Кожанчиковим [15, 227].

Платон Смиренко сприйняв це прохання не як позикодавця, а як українець, який хоче прислужитися Шевченкові рідній натурі. Це, вважав він, велика честь для будь-кого, не зволікаючи, переказати необхідну суму. Він писав: „Большое вам спасибо за ваше письмо, а еще больше за то, что не забыли нас и обратились к нам по делу издания ваших песен”.

Коли справи з виданням помітно зрушилися, поет з великим задоволенням і вдячністю писав 3 січня 1860 року: „С Новим годом поздравляю вас и весь завод с механическими мастерскими, с паровыми мельницами, с садом и со всей имением, сущим вокруг вас. А в особенности поздравляю с Новым годом Кондрата Михайловича, Федора Степановича и Настасию Михайловну ... Спасибо вам за ваше письмо, дважды спасибо вам за 1100 рублей. Я получил их от г. Гротина 31 декабря уже минувшего года. Искренне благодарю вас 15 или 20 января выпустят книгу из типографии и в тот же день pošлю экземпляр Саве Дмитриевичу Пурлевскому, а нецензурный экземпляр вам доставит Брат Варфоломей ... Искренне ваш Т. Шевченко” [9, 428-429].

Цікавими видаються нецензурні екземпляри „Кобзар”. Про те, як були надруковані ці екземпляри, інформує спогад сучасника тих подій: „Бывши в 1860 году в Петербурге, я зашел в типографию Кулиша, через некоторое время быстро вошел туда Шевченко

и торопливо спрашивал: „А что готово? Готово? – Готово, – отвечали ему и подали несколько листов с напечатанными стихами. На вопрос мой „Что это такое?” покойный Каменский ... объяснил, что это не пропущенные цензурой места из Катерины для наклейки в экземпляры, предназначенные для поднесения некоторым высокопоставленным лицам, между прочим, бывшему министру народного просвещения Ковалевскому” [16, 521-522].

Минув час і, нарешті, Смиренко, його родина, друзі тримають у руках безцінний скарб – примірник „Кобзаря”, надісланий автором. На титульній сторінці значилося, що видано його „коштом Платона Смиренка”. У листі до Тараса Григоровича Варфоломій оповідав: „Платон Смиренко, коли побачив „Кобзар”, то дуже зрадів, а коли подивився, що надруковано „коштом Платона Смиренка”, то так розсердився, що навіть зблід: „Оце не по-нашому зробив. Нашо він це написав? Діло було просто між нами, навіть моя жінка не знала ... нащо це мені здалося?” Я й кажу: „Можє, то значить дяка перед людьми за ту поміч, що ви йому зробили?” – „Покровительства його талант не потребує: я дав гроші і одбираю книжками...” [10, 180].

Дехто пояснював таку реакцію тим, що, мовляв, Смиренко не хотів, щоб влада знала про його вчинок. М. Чалий пояснював незадоволення Смиренка його скромністю: „Не желая, чтобы левая рука знала о том, что делает правая, – черта, редкая в наше меркантильное время в кругу меценатствующих богачей” [1, 464].

Сергій Єфремов, приймаючи це пояснення, додав до нього ще і свій аргумент: „Не уймаючи Смиренкової скромності, думаємо, що для його невдоволення могла бути й ще одна причина. Ключ до якої подає оте не раз з притиском вимовлене „не по-нашому”, що переказує Варфоломій Шевченко. Можливо, що розмова про видання „Кобзаря” була не тільки при одному Смиренкові. А й при його спільниках; можливо, що й позику зробив не особисто Платон Смиренко, а фірма Яхненків-Смиренків. Якщо так, то можна зрозуміти деякою мірою досаду Смиренка, коли він побачив тільки своє ім'я як видавця „Кобзаря” [7, 141]. В усякому разі цей інцидент ліг поміж поетом і його видавцем: „Я йому, – сповіщав Шевченко Варфоломія, уже двічі писав, а він мені ані телень. Хай собі сердиться, коли в нього така сердита натура”.

Шевченко робить ще одну спробу налагодити листування. В останньому листі, датованому 4 і 12 січня 1861 року, він докладно розповідає про свої творчі плани, задуми. Зокрема, повідомляв, що вже склав і видав „Буквар” для сільських шкіл України, гадає скласти лічбу або арифметику, а потім каліграфію й географію рідного краю, коротку історію українського народу, і коли все сотворить, то тоді назве себе майже щасливим. „Та не діждався бедага до конца своего желания”, – писав Платон Федорович своєму зятю Олексію Хропалу 5 травня 1861 року [5, 2]. Отримані примірники Шевченкового „Кобзаря” Смиренко безкоштовно поширював серед селян, робітників та службовців цукрозаводів Київщини.

Як сімейну реліквію нецензурний „Кобзар” ще довго по смерті Платона Федоровича Смиренка (1863 р.) берегли в будинку Тетяни Іванівни Смиренко. Та під час обшуку й арешту Льва Платоновича в 1879

році „Кобзар” втрапив до рук поліції як „доказ” його „злочинної” діяльності [3, 6; 183].

Таким чином, фінансування Платоном Федоровичем Симиренком видання шевченківського „Кобзаря” є ще одним вагомим свідченням не тільки його меценатства, а й підтримки українського національного руху в особі Т.Г. Шевченка, прагнення поширювати демократичні ідеї свого видатного земляка серед широких верств населення.

1. Чальий М. *Посещение Т.Г. Шевченкою сахарного завода Яхненко и Симиренко // Киевская старина*. – 1889. – № 4.
2. Жур П. *Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т.Г. Шевченка на Україну*. – К.: Дніпро, 1970.
3. Кекух О.М. *Сад Симиренків*. – К.: Товариство „Знання” Української РСР, 1970.
4. Артеменко М. *Коштом Платона Симиренка // Симиренківець*. – 1988. – 22 травня.
5. Артеменко М. *Щастя // Симиренківець*. – 1988. – 16 червня.
6. Глуценко І. *Долі книг: долі людей // Вітчизна*. – 1986. – № 7.
7. Филипович П. *Шевченкознавчі студії*. – Черкаси: „Брама”, 2002.
8. Матвеев А. *Поет і мільйонер // Київ*. – 1995. – № 6.
9. Шевченко Т. *Собрание сочинений: В 5 т.* – М.: Гос. изд. худ. лит., 1956. – Т. 5: *Автобиография. Дневник. Избранные письма и деловые бумаги*.
10. *Листи до Шевченка 1840–1861*. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1962.
11. Литовченко Т. *Довгий шлях до Кобзаря // ПіК*. – 2002. – № 9.
12. Олександрів О. *Шевченко на Черкащині в спогадах сучасників // Україна*. – 1925. – № 1-2.
13. Зайцев П. *Життя Тараса Шевченка*. – К, 1994.
14. Ганницький С. *Діяльність родини Симиренків щодо створення умов праці та побуту робітників цукрових заводів (друга половина XIX ст.) // Український селянин*. – 2003. – № 7.
15. Неділько Г. *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. – К.: Радянська школа, 1998.
16. Каминський О. *Еще щепотка на могилу Шевченка // Киевская старина*. – 1885. – № 3.

Т.В.Кузнець

ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНІ ШКОЛИ УМАНЬСЬКОГО ПОВІТУ В 60-х – СЕРЕДИНІ 80-х РОКІВ XIX СТ. ЯК ОСНОВНА ЛАНКА ОСВІТИ СІЛЬСЬКИХ ДІТЕЙ

В оновлюваній історичній науці формується нова концепція історії України, переосмислюється чимало сторінок минулого, в тому числі й роль церкви в нашій історії. Оскільки однією з важливих сфер діяльності церковних інституцій було духовне просвітництво, то і актуальною є потреба вивчення досвіду організації церковнопарафіальної освіти. Саме церковнопарафіальні школи вписали помітну сторінку в історію освіти та виховання, бо впродовж досить тривалого часу вони були єдиним джерелом долучення сільської молоді до знань. Тому за умов оновлення державного життя, налагодження взаємоповажних стосунків між державою і церквою та формування якісно нової національної системи освіти, закономірним є звернення до минулого досвіду, який до того ж потребує як узагальнення, так і якісно нового осмислення.

Проблема церковнопарафіальної освіти в Україні вже має свою історіографію. Вона почала досліджуватися з кінця XIX ст. і дотепер нагромадилося чимало публікацій з різних аспектів функціонування цієї ланки системи освіти. Вони розподіляються і за характером, і за хронологічним, і за регіональним принципами. На монографічному рівні помітне місце займає дослідження В.Й. Борисенка [1], в якому детально охарактеризовано діяльність церковнопарафіальних шкіл на Лівобережній Україні. На дисертаційному рівні проблему церковнопарафіальної освіти досліджували С.П. Стельмах [2], О.О. Драч [3], Г.В. Степаненко [4] та інші. В останні роки з'явилися ще вужчі регіональні дослідження означеної теми, серед яких, наприклад, напрацювання М.Г. Вороліса [5] чи О.М. Кошель [6]. У них узагальнено досвід функціонування церковнопарафіальних шкіл на Поділлі. Однак з усіх опублікованих наукових розвідок із означеної проблеми, жодна не була присвячена такому регіональному зрізу, як Уманський повіт Київської губернії.

Між тим Уманський повіт XIX – початку XX ст. був досить значним регіоном і вивчення його потребує ще чимало дослідницької уваги. За площею він був третім, а за чисельністю населення – другим серед 12-ти повітів Київської губернії. До того ж, на його території було найбільше православних церков порівняно з іншими повітами губернії. Отже, регіональні межі дослідження можна вважати цілком виправданими, а щодо хронологічних, то їх означенню передували такі міркування. Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що найперші відомості про діяльність церковнопарафіальних шкіл в Уманському повіті датуються саме 60-ми роками XIX ст., а верхня межа зумовлена початком якісно нового етапу в розвитку церковнопарафіальної освіти в Російській імперії. Він розпочався в 1884 році із затвердженням „Правил про церковнопарафіальні школи”, згідно з якими заклади такого типу набули нового статусу, і це має бути окремою сторінкою дослідження.

Метою публікації є узагальнення різнопланових відомостей та статистичних даних про церковнопарафіальну освіту в Уманському повіті упродовж 60-х – середині 80-х років XIX ст.: визначення завдань церковнопарафіальної освіти, ілюстрація на конкретних прикладах ролі парафіального духовенства у залученні сільських дітей до освіти, з'ясування питань фінансування парафіальних шкіл до зміни їх статусу в 1884 році, а також вивчення змісту навчальної програми церковнопарафіальних шкіл. Об'єкт вивчення – церковна освіта Наддніпрянської України в 60-х рр. XIX ст., предмет – церковнопарафіальні школи Уманського повіту в окреслений період.

Відразу ж після ліквідації кріпацтва уряд почав фундувати народні школи з метою поширення освіти серед населення. Преосвященний Арсеній, Митрополит Київський і Галицький, взявся за справу народної освіти з усією активністю своєї архієпископської діяльності: він зробив розпорядження по єпархії про те, щоб всі священники у своїх парафіях відкривали школи і переконували парафіян віддавати своїх дітей до них. Окрім цього, з повітових протоєреїв, місцевих благочинних і з самих благонадійних священників він призначив так званих спостерігачів за церковнопарафіальними школами. Вони